

hoğlu Hamdullah'ın ve talebelerinin celi-sülüsün gelişmesine de hizmetleri geçmiştir. Fakat bu hususta bir başka sanatkârı, Ahmed Karahisârî'yi (ö. 963/1556) anmadan geçmek mümkün değildir. Karahisârî ile oğlu ve talebesi Hasan Çelebi'nin İstanbul'da Süleymaniye ve Edirne'de Selimiye camilerindeki ve başka eserlerdeki Kanûnî devrinin azamet ve vakarını hendesenin nizamında aksettiren yazıları, celi-sülüsün mimari âbideleri nasıl tamamlayan bir unsur olabildiğini gösterir. Bu sanatkârlarla celi-sülüsün büyük siması Mustafa Râkım (ö. 1241/1825) arasında gelenler ve onu takip edenler, hat sanatının zirveye ulaştığı ve yolun sonuna gelindiği zamanın hâkim olduğu her merhalede yeni yollar açabilmişler ve onu tasavvurların ulaşamadığı yeni ufuklara yükseltebilmişlerdir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (nşr. G. Flügel), Leipzig 1871, s. 4, 6-9; Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *Risâle fî 'ilmi'l-kitâbe* (*Şelâşü resâ'îl* içinde, nşr. İbrâhîm el-Kilânî), Dimaşk 1951, s. 27-48; Ebû Amr ed-Dânî, *el-Muḥkem fî nakḥi'l-meṣāḥif* (nşr. İzzet Hasan), Dimaşk 1379/1960; İbn Hallikân, *Vefeyât*, III, 342-344; V, 113-118; VI, 119; VIII, 322; İbn Haldûn, *el-Mukaddime* (nşr. A. Abdülvâhid el-Vâfî), Kahire 1379/1960, III, 949-953, 958-960; İbnü's-Sâiğ, *Tuhfetü üli'l-el-bâb fî şinâ'ati'l-haṭṭ ve'l-kitâb* (nşr. Hilâl Nâci), Tunus 1981; Kalkaşendî, *Şubḥu'l-a'sâ*, III; Âsârü'l-Kureşî, *el-İnâyetü'l-rabbâniyye fî tarîḳati's-Şa'bâniyye* (nşr. Hilâl Nâci), *el-Mevrid*, VII/2, Bağdad 1399/1979, s. 221-284; Âlî, *Menâkıb-ı Hünerverân*; Kâdî Ahmed [Kummî], *Calligraphers and Painters* (trc. V. Minorovsky), Washington 1959; Müstakimzâde, *Tuhfe*; Mustafa Hilmi Efendi, *Mizânü'l-haṭṭ*, İstanbul 1986; Habîb, *Hat ve Hattâtân*, İstanbul 1305; Ayverdi, *Fatih Devri Hattatları*; İbnülemin, *Son Hattatlar*; A. Süheyl Ünver, *el-Haṭṭâtü'l-Bağdâdî* ("Âlî b. Hilâl, Bağdad 1377/1958; Behcet el-Eserî, *Tahkikât ve ta'lîkât ala Kitâbi'l-Haṭṭâtî'l-Bağdâdî* ("Âlî b. Hilâl el-Bağdâdî, Bağdad 1377/1958; Selâhaddin el-Müneccid, *el-Kitâbü'l-'Arabîyyü'l-maḥṭṭûl ile'l-karnî'l-âsiri'l-hicrî I: en-nümâzic*, Kahire 1960; a.mlf., *Dirâsât fî tarîḥi'l-haṭṭi'l-'Arabî münzûl bidâyetih ilâ nihâyeti'l-'âsiri'l-Emevî*, Beyrut 1972; Enis Feriha, *el-Haṭṭü'l-'Arabî: neş'etühû, müşkiletüh*, Beyrut 1961; Nâci Zeynüddin, *Muşavverü'l-haṭṭi'l-'Arabî*, Beyrut 1394/1974; a.mlf., *Bedâi'u'l-haṭṭi'l-'Arabî*, Beyrut 1981; Süheyle Yâsin el-Cübürî, *Aşlû'l-haṭṭi'l-'Arabî ve teṭavvürüh hattâ nihâyeti'l-'âsiri'l-Emevî*, Bağdad 1977; Fevzi Sâlim Affî, *Neş'e ve teṭavvürü'l-kitâbeti'l-haṭṭiyye-ti'l-'Arabîyye ve devruha's-seḳâfi ve'l-ictimâ'î*, Küveyt 1400/1980; M. Uğur Derman, *Türk Hat Sanatının Şâhserleri*, İstanbul 1982; Etrafî bilgi ve bibliyografya için bk. a.mlf., *İslâm Kûltür Mirâsında Hat Sanatı*, İstanbul (IRICA tarafından neşredilmek üzere olan eserin Giriş bölümü); El¹, "Khaṭṭ" md.; B. Moritz, "Arabistan (Yazı)", *İA*, I, 498-512; F. Krenkow, "Hat", *İA*, V/1, s. 357-358.

NİHAD M. ÇETİN

AKLÎ ALÎ, Tablizâde

(ö. 1116/1704)

Mutasavvîf-şair, zâkirbaşı, neyzen ve bestekâr.

Bursa'da doğdu ve orada yaşadı. İyi bir tahsil gördü. Halvetiyye'den Debbâğzâde Tekkesi şeyhi Debbâğ Yûnuszâde Mustafa Efendi'ye intisap etti. Burada Yahyâ Efendi (Mühtedî) ve diğer müsikîşinaslardan dinî eserler meşkederek kendisini yetiştirdi. Güzel sesi ve zikre hâkimiyeti ile kısa zamanda dikkati çekerek bu tekkenin zâkirbaşılığına getirildi. Sürmeli İsmâil Efendi'nin vefatı üzerine, Şeyh Seyyid Mehmed Emîr Enârî'nin müsaadesiyle 1701'de Fenârî Ahmed Paşa Zâviyesi şeyhliğine tayin edildi. Bu vazifede iken 17 Şâban 1116'da (15 Aralık 1704) vefat etti. Adı geçen zâviyenin yakınındaki Yeniyer Mezarlığı'na defnedildi.

Tasavvuf yanında edebiyat ve müsikî ile de meşgul olan Aklî Ali Efendi, daha çok şiirleri ve tarih manzumeleri ile tanınmış, ancak şiirlerini topladığı bir divanına rastlanmamıştır. Onun şöhretli bir neyzen olduğu ve 1000'den fazla beste yaptığı söylenmekte ise de zamanımıza ulaşan herhangi bir eseri bilinmemektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Şeyhî, *Vekâyü'l-fuzalâ*, s. 413-414; Mehmed Râşid, *Zübdetü'l-Vekâyî*; Millet Ktp., Ali Emîrî, T, nr. 89, vr. 249^b-250^a; Mehmed Fahreddin, *Gülzâr-ı İrfân*, Millet Ktp., Ali Emîrî, Şer'iyye, nr. 1098, vr. 151^b; Belîğ, *Nuhbetü'l-âsâr*, İÜ, TY, nr. 1182, vr. 63^b; a.mlf., *Güldeste*, s. 495; Mehmed Şükrî, *Silsilenâme*, Üsküdar Selim Ağa Ktp., Hüdâyî Kitapları, nr. 1098, vr. 24^a; Mehmed Şemseddin, *Yâdigârı Şemsî*, Bursa 1332, s. 80-81; Ergun, *Türk Şairleri*, s. 400; a.mlf., *Antoloji*, I, 53-54.

NURİ ÖZCAN

AKLIYYÂT

(العقليات)

Aklın bilgi edinme alanları veya akılla elde edilen bilgiler mânasında kullanılan terim.

Selef âlimlerinin âyet ve hadislerle dayanarak açıkladıkları konuların çoğu, kelâm ilminin ortaya çıktığı hicrî II. yüzyıldan itibaren aklın bilgi sınırı içine alınmaya başlanmış; özellikle Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin, dinî hakikatlerin akıl ve sem' (Kitap ve Sünnet) vasıtasıyla bilinebileceğini belirterek (bk. *Kitâbü't-Teveḥîd*, s. 4 vd.) din ile ilgili bilgi kaynaklarını bu iki temel noktada toplamasından sonra kelâm ilminin problemleri "akıl ile

bilinebilenler" ve "nakil (sem') ile bilinebilenler" şeklinde iki kısma ayrılmıştır. Bunlardan ilki akliyyât, ikincisi de sem'îyyât veya şer'îyyât terimleriyle ifade edilmiştir. Mu'tezile kelâmcısı Kâdî Abdülcebbar'ın eserlerinde açık bir şekilde görülen akliyyât-sem'îyyât taksimi, daha sonra Cüveynî (bk. *el-Akîdetü'n-Nizâmiyye*, s. 77), Gazzâlî (bk. *İḥyâ*, I, 16), Râzî, İcî, Teftâzânî, Cürçânî, İbnü'l-Hümâm, Beyâzîzâde Ahmed Efendi gibi Eş'ariyye ve Mâtürîdiyye kelâmcıları tarafından da kullanılan yaygın bir metot haline gelmiştir. Geliştirilen bu yeni anlayışla, daha önce selefî âyet ve hadislerde verilen bilgilerle iktifa ettikleri birçok dinî konu akliyyât içinde değerlendirilerek bu konulara çeşitli akli izah ve yorumlar getirilmiştir. Bu metoda göre kelâmcıların üç ana esasta topladıkları inanç problemleri akli açıdan şöyle değerlendirilmiştir: Allah'ın varlığı akılla bilinebilir. Akıl onun zât ve mâhiyetini yânlıgsız kavrayamazsa da sıfatlarını ve bu sıfatların eserlerini idrak eder; peygamberlik müessesesini ve insanlığın bu müesseseye ihtiyacını izah edebilir. Akıl dünya hayatından sonra başlayacak ikinci bir hayat olan âhiretin varlığını, mutlak adaletin gerçekleşmesi açısından gerekli görür. İlk devir kelâm kitaplarında fazla yer tutmayan akliyyât bahisleri, felsefenin kelâm ilmi içinde eritilmesinden sonra özellikle Beyzâvî, Teftâzânî ve Cürçânî'nin eserlerinde muhtevanın üçte ikisini teşkil edecek şekilde genişlemiştir.

Akliyyât, kelâm ilmindeki bu muhtevanın yanında, ilimlerin tasnifinde felsefe ve mantığı da içine alacak şekilde geniş kapsamlı epistemolojik bir terim olarak da anlaşılmıştır. Ayrıca daha özel anlamda, akli bilgilerden *bedîhiyyât**'ın diğer bir adı şeklinde (bk. Gazzâlî, *el-İktîşâd*, s. 16) veya "akli hükümler" mânasında da kullanılmıştır (bk. Kâdî Abdülcebbar, *Mütesâbihü'l-Kur'ân*, s. 33).

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf*, "şer'" ve "hissî" md.leri; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Teveḥîd*, s. 4 vd.; Kâdî Abdülcebbar, *Mütesâbihü'l-Kur'ân* (nşr. Adnan M. Zenzürî), Kahire 1969, s. 33, 35-36; a.mlf., *el-Mugnî*, XII (nşr. İbrâhîm Medkûrî), Kahire 1382/1962, s. 168, 169; a.mlf., *el-Muḥîṭ bi't-teklîf* (nşr. Ömer Seyyid Azmi — Ahmed Fuâd el-Ehvânî), Kahire, ts. (ed-Dârü'l-Misriyye), s. 11, 24, 25, 33, 34; Cüveynî, *el-Akîdetü'n-Nizâmiyye* (nşr. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ), Kahire 1398/1978, s. 77; Gazzâlî, *İḥyâ*, I, 16; a.mlf., *el-İktîşâd*, s. 16; İbnü'l-Vezîr, *İşârü'l-haḳ' ale'l-haḳ*, Beyrut 1403/1983, s. 103-106; İbnü'l-Hümâm, *el-Müsâyer*, Kahire 1317, s. 212; Beyâzîzâde, *İşârâtü'l-merâm*, s. 287-288; İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm*, I, 46; L. Gardet, "Akliyyât", *EI²* (İng.), I, 342-343.

YUSUF ŞEVKİ YAVUZ